

ANCHETA SOCIOLINGVISTICĂ ÎN CONDIȚIILE DIGLOSIEI

Marta ISTRATI

Catedra Limba Română, Lingvistică Generală și Romanică

Les buts les plus généraux d'enquête sociolinguistique sont de décrire les systèmes linguistiques de sujets d'origine sociale et ethnique diverse, de mener des recherches sur la perception de diverses structures linguistiques chez de tels sujets, de préciser quels facteurs contribuent au choix d'une langue de préférence à une autre et quelles sont les attitudes des locuteurs en face de différentes langues.

L'objet de l'enquête est de rechercher quelles corrélations peuvent être établies entre le comportement verbal d'une part et d'autre part les variables sociales, culturelles, économiques et politiques, il est nécessaire de décrire chacun de ces aspects en retenant un échantillon suffisamment large de la communauté pour que tous les sous-groupes possibles puissent y être définis.

Cercetarea științifică presupune patru momente fundamentale: punerea problemelor, stabilirea metodelor, întreprinderea investigațiilor și formularea concluziilor.

W.Labov a prezentat foarte exact problema obținerii datelor sociolingvistice, denumind acest aspect „paradoxul observatorului”: scopul cercetării este determinarea modului în care vorbesc oamenii când nu sunt obiectul unei observații sistematice; însă, pentru a obține aceste date, este nevoie de observație sistematică, care influențează stilul vorbitorului spre corectitudine [1].

În lucrarea sa „The study of language in the social context” (1970), inclusă în monografia redactată de J.Fishman, „Advances in the sociology of language”, William Labov examinează o serie de probleme ce țin de metodele de colectare și de analiză a materialului lingvistic, precum și de caracterul, izvoarele faptelor analizate. Labov descrie și „paradoxul cumulativ”: cu cât mai multe cunoaștem despre o limbă, cu atât mai multe putem afla despre ea.

Printre metodele de colectare a materialului, fondatorul sociolingvisticii enumeră observația directă staționară, interviurile scurte anonime, observația selectivă nesistematizată, precum și studierea particularităților vorbirii prin diverse canale ale mass-media. În afară de acestea, ca sursă de material sociolingvistic pot fi testele de lectură, testele de autoapreciere ș.a. Toate presupun capacitatea și aptitudinea cercetătorului de a înțelege limba vorbită sau necesitatea de a lucra cu informatorii bilingvi. Labov observă faptul că identificarea indivizilor diglosici este foarte complicată (el propune teste specializate pe „insecuritatea lingvistică”, care arată gradul de diferențiere a formelor utilizate de informant, de cele pe care el le socotește corecte) [1].

Elucidarea problemei diglosiei, desigur, va solicita cunoașterea metodologiei generale, comune pentru multiple ramuri ale științei (sociologie, antropologie, psihologie, dialectologie ș.a.), dar și a aspectelor care interesează anume sociolingvistica și sunt legate de fenomenul studiat, în special.

Situația lingvistică concretă poate fi studiată în profunzime doar prin utilizarea succesivă a *experimentului, anchetării, interviului, înregistrării vorbirii informantului, colectării materialului scris, observației staționare* ș.a. Datorită faptului că printre acestea sînt metode controlabile și necontrolabile (observarea vorbirii indivizilor în locurile publice), cercetătorul poate confrunta rezultatele și determina erorile cauzate de unele dezavantaje proprii oricăror metode (aplicând observația necontrolabilă, nu pot fi determinate exact toate variabilele comunicării, observația controlabilă duce spre „paradoxul observatorului”). Fiecare dintre aceste metode poate fi utilizată atât ca metodă de probă, cât și ca una de bază sau de control.

Observația directă a situației lingvistice în comunitatea sau grupul ales poate fi întregită prin **observația indirectă**. O metodă a acesteia este **ancheta sociolingvistică** ce constă în formularea unei liste de întrebări, care să asigure o cercetare complexă, numită **chestionar** și răspândită la cât mai multe persoane ale grupului examinat.

Conform datelor UNESCO, metoda anchetării este utilizată în nouă din zece cercetări sociologice concrete [2].

Un aport considerabil în dezvoltarea metodei anchetei sociolingvistice a fost adus de cercetătorii catalani. Primul studiu de acest fel l-a efectuat Badia I.Margarit în 1969, care a trimis chestionarul la 20 000 de locuitori ai Barcelonei, dintre care au răspuns 3 200. Deși alți sociolingviști au pus sub îndoială rezultatele anchetării (deoarece au răspuns la chestionar doar cei interesați, deci un grup de oameni cu o compoziție omogenă), cercetarea dată a jucat un rol hotărâtor în ulterioara dezvoltare a metodei în discuție.

Pentru toți sociolingviștii prezintă interes nu doar examinarea aspectului obiectiv al activității verbale a indivizilor, dar și aspectul ei subiectiv, adică valorile și reprezentările sociolingvistice legate de codurile verbale utilizate sau de variabile izolate. Labov, de exemplu, a ajuns la concluzia că stratificarea socială a limbii este o structură cu două dimensiuni: diferențierea socială a limbii și aprecierea socială a diferențelor. Lucrarea sa „The social stratification of English in New-York City” consacră o parte importantă a studiului acestui ultim aspect [2].

Acest punct de vedere este mai ales valabil în cazul cercetării sociolingvistice a diglosiei, căci ne interesează nu doar înregistrarea faptelor lingvistice în sine, ceea ce ar fi posibil datorită observației staționare, dar și atitudinea subiecților față de alegerea lingvistică și limbile/variantele utilizate sau neutilizate, ceea ce determină utilizarea anchetelor prin chestionar sau prin interviu.

Orice studiu începe de la **stabilirea temei și formularea obiectivelor**. Principalele obiective în cazul examinării „Tipologiei situațiilor diglosice” pot fi:

- determinarea limbilor/variantelor utilizate cu statut inegal;
- stabilirea formelor de diglosie;
- depistarea contextelor sociale de utilizare a fiecărei limbi/variante lingvistice;
- precizarea existenței sau inexistenței unui conflict diglosic;
- înregistrarea consecințelor contactului lingvistic (interferențelor lingvistice);
- elucidarea atitudinii indivizilor față de fiecare limbă/variantă lingvistică ș.a.

Fenomenul diglosiei este unul multilateral și foarte complicat. André Martinet afirmă că „nimic nu e mai frecvent în lume decât situațiile diglosice” [3], de aceea la etapa „**determinării universului cercetării**” [4] este adecvată selectarea unei anumite categorii din întreaga populație, utilizând criteriul potrivit: social, geografic, biologic (vârsta, sexul), etnic etc.

O fază importantă a realizării anchetei prin chestionar este **preancheta**, care constă în tatonarea „spațiului social” ce urmează a fi examinat. Etapa dată este mult ușurată, dacă anchetatorul face parte din comunitatea lingvistică ce-l interesează sau are o experiență legată de aceasta. Oricare ar fi situația, preancheta îl va ajuta pe cercetător să „identifice problematica sociologică în vederea construirii ipotezelor și a instrumentelor de lucru” [4].

O atenție deosebită trebuie acordată etapei **documentării**, care este comună tuturor metodelor de cercetare științifică. Anchetatorii, de obicei, se informează destul de aprofundat în legătură cu problemele științifice abordate, acumulând astfel și sursele bibliografice necesare, însă e de datoria lor să se informeze și în ceea ce privește populația sau „universul cercetării”.

Cercetarea pe teren va fi precedată, în mod obligator, de **stabilirea anumitelor ipoteze**, care vor fi, mai târziu, verificate (confirmate sau contestate). Ipotezele sunt niște presupuneri cu caracter provizoriu. Cercetătorul le poate formula atât pe baza unor date experimentale existente la începutul anchetei, cât și pe baza intuiției, impresiilor, care întotdeauna derivă dintr-un lung proces de acumulare a cunoștințelor [5]. Însăși tema de cercetare „Forme ale diglosiei în RM” presupune concomitent două ipoteze: *în RM există o situație de diglosie și diglosia în RM se manifestă în mai multe forme*.

Investigarea directă a întregii populații din republică este, practic, imposibilă, de aceea ancheta se va întreprinde prin intermediul unui **eșantion**. Toate etapele anterioare, fiind bine realizate, vor contribui la definirea eșantionului, mai ales, obiectivele și „universul cercetării”. Metodologia sociologică descrie mai multe procedee de eșantionare, care înseamnă alegerea din sânul unei populații de referință a unui număr de indivizi, gruparea cărora ar poseda însușirea reprezentativității, ceea ce presupune că cercetarea acestora va conduce la concluzii susceptibile de a fi extinse la ansamblul colectivității lingvistice investigate. Mai frecvent utilizate sunt procedeul probabilist și procedeul cotelor.

Cea mai responsabilă și mai complexă etapă, dependentă direct de aptitudinile și cunoștințele anchetatorului, este **elaborarea chestionarului**. Chestionarul sociolingvistic începe cu întrebări de deschidere, mai ușoare, pregătitoare, dar care îi vor da de înțeles anchetatului care va fi tema discuției. Anchetatorul va urmări să colecteze informații despre sexul, vârsta, naționalitatea, locul de naștere ale persoanei. Dacă chestionarul este administrat copiilor, se vor cere informații similare și în ceea ce privește părinții lor. Nu se va omite nici poziția socială a interogaților sau a părinților acestora.

Ceea ce a devenit caracteristic cetățenilor Republicii Moldova, în ultimul deceniu, este munca periodică în afara hotarelor țării. Incontestabil că traiul, chiar și temporar, în sânul unei alte comunități lingvistice, va marca sistemul de limbi posedat de individ, domeniile și frecvența utilizării acestora exercitând o înrâurire și

asupra competențelor și situațiilor comunicative ale celorlalți membri ai familiei. Astfel, devine utilă și informația în privința locului (țării) de muncă al părinților.

Pe lângă partea socioeconomică, cea sociolingvistică e reprezentată de întrebările ce vor conține indicatorii diglosiei și ai bilingvismului. Astfel, vor fi determinate sistemele și subsistemele lingvistice (limbile/formele de limbă) posedate de persoanele anchetate, precum și abilitățile lor lingvistice (cele patru abilități de bază sunt receptarea/înțelegerea, vorbirea, citirea, scrierea; principalele subdiviziuni ale acestora fiind pronunția, volumul vocabularului, corectitudinea gramaticală, abilitatea de a transmite gândurile în diferite situații și stiluri) [6].

Practicile și reprezentările lingvistice se pot transmite de la o generație la alta, dar pot fi modificate sub influența factorilor politici, sociali, culturali, economici etc. De aceea, va prezenta interes informația care va permite urmărirea acestei legături sau a întreruperii ei. Chestionarul o poate furniza, dacă va conține întrebări legate de codurile/subcodurile lingvistice utilizate de părinții subiectului respectiv. Cercetându-se situațiile diglosice sau propriu-zis bilingve, trebuie de avut în vedere că acestea presupun, de la bun început, alegerea lingvistică. Aceasta este determinată de diferiți factori: apartenența lingvistică a interlocutorilor, repertoriul lingvistic și competența acestora, tema enunțului, influența mediului, prezența unei a treia persoane etc. Gumperz (1982) leagă alegerea limbilor cu tipurile de interacțiune, după cum acestea sunt *tranzacționale* (limitate la scopuri sociale precise și marcate de o ștergere relativă a personalității subiectului în folosul statutului său) sau *personale* (mai multe legate de fața pur individuală a subiectului) [7].

Deoarece alegerea lingvistică este un act complex, ce are loc din considerente atât obiective, cât și subiective, chestionarul nu se va limita la întrebări de fapt care vor cere anchetatului să precizeze limbile/variantele de limbă utilizate, ci și întrebări de opinie, care îl va determina pe individ să înainteze anumite argumente de justificare a propriei conduite.

Astfel, după întrebarea de fapt „Vorbind în limba română, utilizați rusisme (de tipul: *karoce, kuliok, pavarot, koftă* etc.)?”, pot să urmeze întrebări de opinie: „Explicați din ce cauză le utilizați?” sau „Ce atitudine aveți față de utilizarea abuzivă a rusismelor?”.

Întrebările de opinie sau de intenție sunt mai dificile decât cele de fapt, deoarece a motiva sau a imagina o situație cere mai mult efort decât doar amintirea unui caz real. Caracterul datelor obținute este deci mai obiectiv în al doilea caz [2].

O altă diferențiere importantă metodologică o fac între întrebările deschise și cele închise. Importanța ei se va păstra și în cercetarea prin anchete a situațiilor diglosice. Drept exemplu ar putea servi întrebarea următoare: „Cum puteți explica utilizarea abuzivă a rusismelor în limba română de către persoanele cunoscute de dvs.?”

- lipsa de conștiință lingvistică;
- necesitatea de a se conforma uzului curent;
- cunoașterea insuficientă a limbii române;
- consecința utilizării frecvente a limbii ruse;
- nivelul intelectual redus;
- dorința de a se evidenția printr-un lexic nefiresc.”

Un chestionar sociolingvistic, administrat cu scopul identificării și studierii situațiilor diglosice, nu se poate limita la întrebările închise, căci cercetătorul nu întotdeauna poate prevedea toate variantele de răspuns, atât pentru întrebările de fapt (Ex.: „Care sunt filmele, emisiunile vizionate de dvs. mai frecvent?”), cât și pentru cele de opinie (Ex.: „Exprimați-vă, în câteva rânduri, atitudinea față de acei cetățeni ai Republicii Moldova care nu cunosc limba română?”). Întrebările deschise din preanchetă pot fi reformulate în ancheta de bază ca închise sau semideschise, dacă s-a obținut un număr relativ mic de variante de răspuns.

Dintre toate sistemele limbii, cel mai sensibil față de schimbările sociale este lexicul, de aceea o cercetare sociolingvistică concretă va presupune, în primul rând, studierea vocabularului utilizat de informatori, cel puțin în linii generale. Aceste rezultate vor fi completate prin observație directă, interviuri aprofundate sau experiment sociolingvistic. Chiar dacă se vor observa discordanțe, acestea vor arunca lumină asupra *reprezentărilor sociolingvistice* ale indivizilor urmăriți. Cu acest scop, ancheta va include întrebări de tipul:

1. „Când vorbiți în limba română, utilizați regionalisme (de tipul: *ogheal, șerbe, iaca, să rămâie, vorghește, șî, chișior, copchil* etc.)?”

foarte des _____ niciodată”
 -3 -2 -1 0 1 2 3

2. „Vorbind în limba română, utilizați rusisme (de tipul: *karoce, a se vrubi, prikol, pavarot, kuliok, vključeste, vobșe, počiti, fortočika, kastroiulea* etc.)?”

3. „Cum vorbiți limba rusă în stradă, cu prietenii?

– corect;

– cu greșeli (din cauză că nu o cunoașteți bine);

– utilizând cuvinte din limba română;

– utilizând elemente de jargon (de tipul: *тачка, в натуре, бабки, пацан, стрелка* etc.)”

Asemenea întrebări seamănă cu „testele de autoapreciere” utilizate de W.Labov, L.Brown, W.E.Lambert ș.a. [2, p.163]. Etapa redactării chestionarului este urmată de administrarea lui pe teren. Răspunsurile obținute se codifică și apoi se prelucrează cu ajutorul metodelor de analiză. Scopul de bază al sociolingvistului este descoperirea și explicarea cauzală, în prealabil, a relațiilor dintre variabilele independente (parametrii sociali) și cele dependente (forme lingvistice).

Referințe:

1. Проблемы зарубежной социоллингвистики / Ред. Ф.М. Березин. - Москва, 1976. - 314 с.
2. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика. Теории. Проблемы. Методы. - Москва: Наука, 1977. - 251 с.
3. Martinet André. Bilingvisme et diglossie. Appel à une vision dynamique des faits // La Linguistique. - 1982. - Vol.18. I. - P.5-16.
4. Miftode Vasile. Metodologia sociologică. - Galați: Porto-Franco, 1995. - 390 p.
5. Francois de Singly. Ancheta și metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv. - Iași: Polirom, 1998. - 321 p.
6. Baker Colin. Foundation of bilingual education and bilingualism. - Clevedon, 1993. - 379 p.
7. Dabene Louise. Repères sociolinguistiques pour l'enseignement des langues: Les situations plurilingues. - Paris: Hachette, 1994. - 191 p.

Prezentat la 19.02.2008